

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zaporizhzhia National University

**SCHOLARLY WORKS
OF THE FACULTY OF HISTORY,
ZAPORIZHZHIA NATIONAL
UNIVERSITY**

Volume 49

Zaporizhzhia

2017

UDC 94:378.4(477.64-2)(066)

*By Order of Ministry of Education and Science of Ukraine
№ 1528 as of 12/29/2014 this publication is inscribed into a list of professional editions
which are permitted to publish thesis works on the history subject*

*Certificate of state registration of print media: Series KB № 15438-4010 IIP as of 06/19/2009
It is recommended for publishing by Decision of Scholars Council of
Zaporizhzhia National University (Minutes № 1 as of 12/27/2016)*

Editorial board:

Fedir Turchenko, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University), chief editor.

Yuriy Kaganov, PhD in History, Associate Professor (Zaporizhzhia National University), executive editor.

Gennadiy Vasilchuk, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University)

Oleksandr Ignatusha, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University)

Sergiy Lyakh, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University)

Volodimir Milchev, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University)

Ruslan Pyrig, Doctor of History, Professor (Institute of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine)

Galina Turchenko, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University)

Mykola Frolov, Doctor of History, Professor (Zaporizhzhia National University)

Heather Coleman, PhD (University of Alberta, Canada)

Nataliya Hristova, PhD (New Bulgarian University, Bulgaria)

Piotr Kroll, PhD (University of Warsaw, Poland)

Ella Zadorozhnyuk, Doctor of History, Professor (Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences)

Reviewers:

Vitaliy Andreev, Doctor of History, Professor

Sergiy Padalka, Doctor of History, Professor

Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University. – Zaporizhzhya : ZNU, 2017. – Vol. 49. – 264 p.

ISSN 2076-8982 (Print)

ISSN 2415-3427 (Online)

The herald “Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University” is included into the international scientometric corpus of **Index Copernicus**.

Articles in this herald equal the publications in Ukrainian editions which are included into international scientometric corpuses according to requirement № 1112 by the Ministry of Education and Science of Ukraine on 17.10.2012 (with amendments by the Ministry of Education and Science of Ukraine on 12.03.2012, № 1380).

All electronic versions of articles of this herald are published on the official website **www.istznu.org**

This publication is for scholars, history professors, post-graduate students, graduate and undergraduate students and others who have interest in the history.

The editorial board does not necessarily share the position expressed by the authors in the articles, and is not responsible for the accuracy of the provided data and references.

© Authors of articles, 2017

© ZNU, 2017

ISSN 2076-8982 (Print)

ISSN 2415-3427 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

**НАУКОВІ ПРАЦІ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Випуск 49

Запоріжжя
2017

УДК 94:378.4(477.64-2)(066)
Н 34

*Збірник включений до переліку наукових фахових видань,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 15438-4010 ПР від 19.06.2009 р.*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Запорізького національного університету (протокол № 4 від 27.12.2016 р.)*

Редакційна колегія:

Турченко Ф. Г., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет),
головний редактор

Каганов Ю. О., кандидат історичних наук, доцент (Запорізький національний університет),
відповідальний редактор

Васильчук Г. М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Задорожнюк Е. Г., доктор історичних наук, професор (Інститут слов'янознавства
Російської академії наук)

Ігнатуша О. М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Колеман Х., PhD (Університет Альберта, Канада)

Кроль П., PhD (Варшавський університет, Польща)

Лях С. Р., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Мільчев В. І., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Пиріг Р. Я., доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України)

Турченко Г. Ф., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Фролов М. О., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Христова Н., PhD (Новий Болгарський університет, Болгарія)

Рецензенти:

Андрєєв В. М., доктор історичних наук, професор

Падалка С.С., доктор історичних наук, професор

Н34 Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – Вип. 49. – 264 с.

ISSN 2076-8982 (Print)

ISSN 2415-3427 (Online)

Збірник “Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” включений до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus**.

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на **офіційному сайті видання** **www.istznu.org**

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

© Автори статей, 2017

© ЗНУ, 2017

ISSN 2076-8982 (Print)
ISSN 2415-3427 (Online)

Зміст

Історія України

І. В. Гавриш БОРІТЬБА ДУХОВЕНСТВА І ВІРНИХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (1985–1989 рр.)	11
А. О. Каюк РОЗКРИТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ПРО ЖАХИ СТАЛІНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ МАШИНИ В ЖУРНАЛІ “ОГОНЕК” (1986–1991 рр.)	16
О. Л. Ковальков АФГАНІСТАН І АФГАНСЬКА ВІЙНА ОЧИМА РАДЯНСЬКИХ “АФГАНЦІВ”	21
В. М. Кузьменко ДЕФІЦИТ В ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИКАХ СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ УРСР В 1950–1960-х роках (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	26
П. В. Сацький БУДІВНИЦТВО ВЕРХНЬО-ІНГУЛЕЦЬКОЇ І НИЖНЬО-ІНГУЛЕЦЬКОЇ СИСТЕМ ЗРОШУВАННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ І ЗАКЛАДЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ І ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ КРИМУ (1950–1953 рр.)	30
О. В. Кульчицька УКРАЇНСЬКА РСР В ООН У 1945–1991 р.: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД	35
О. О. Усиков ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ МИКОЛАЇВЩИНИ В 1944–1950 рр.	40
О. А. Подобєд ПЕРЕМІЩЕНІ УКРАЇНЦІ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ ТА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ’ЯТІ.....	43
Л. V. Kravchuk PREREQUISITES, OBJECTIVES AND FORMS OF SOVIET EDUCATION IN TERNOPIL REGION OF WESTERN UKRAINIAN SEPTEMBER 1939 – JUNE 1941.....	50
Л. Я. Бабюк МЕДИЦИНА У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ЖІНОЦТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОКИ НЕПУ (1921–1927)	53
О. М. Ігнатуша МІСЦЕ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СТАНОВЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ (КІНЕЦЬ XVIII ст. – 30-ті рр. XX ст.)	58
Т. Г. Савчук З’їзд ДУХОВЕНСТВА ТА МИРЯН МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ (22–23 ЛИПНЯ 1927 р.): АНАТОМІЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ.....	61
О. П. Чучалін АДМІНІСТРАТИВНИЙ АПАРАТ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 1920–1930-х рр.	65
Л. І. Єпик ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОГО ПРОСТОРУ НА СУМЩИНІ НА ПОЧАТКУ 20-х років XX ст.	71
Г. О. Ігнатуша КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СФЕРА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕКСАНДРА ВОРОНИНА: РЕКОНСТРУКЦІЯ ЗА МАТЕРІАЛИ РОДИННОЇ БІБЛІОТЕКИ ВАРАВВІВ-ВОРОНИНИХ	75
О. М. Бежук ОСВІТНЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЙНА ПРАЦЯ О. ЛЕВИЦЬКОЇ В ТОВАРИСТВІ “ПРОСВІТА”	82
Г. В. Салата ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧЕНОГО-МЕХАНІКА М.М. ФІЛОНЕНКА-БОРОДИЧА (1885–1962 рр.): ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ТА ІНЖЕНЕРНОГО СВІТОГЛЯДУ	86

О. О. Тарасенко ШКОЛА ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА: ШТРИХИ ДО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТУ ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА СТАВРОВСЬКОГО (1811–1882).....	90
О. В. Черемісін ДЕРЖАВНА ТА ЗЕМСЬКА ФІНАНСОВА ДОПОМОГА МІСЬКОМУ САМОВРЯДУВАННЮ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.	98
І. О. Сердюк ПРИНЦИПИ ІМ'ЯНАРЕЧЕННЯ ДІТЕЙ В СУСПІЛЬСТВІ ГЕТЬМАНЩИНИ	102
В. Д. Саричев ЗАПОРОЗЬКА ЧАЙКА ТА ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ	106
О. З. Якубовська ОБРОБКА ТА ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВИНИ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ У VIII–Х ст.	111
Г. О. Олійник ТИПОЛОГІЧНІ РЯДИ СКЛЯНИХ ТА КАМ'ЯНИХ ПРИКРАС З ЖІНОЧИХ ПІЗНЬОСАРМАТСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ.....	116
Л. А. Петрушко СМУТОК І ПЛАЧ У СТАРОЗАВІТНИХ ТЕКСТАХ ЯК ДЖЕРЕЛО ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ	121

Всесвітня історія

О. Р. Давлєтов, І. В. Саламаха ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ “БАТЬКІВ РЕФОРМАЦІЇ” СТОСОВНО ЄВРЕЇВ (ЧИ МОЖНА ВВАЖАТИ МАРТИНА ЛЮТЕРА “ТЕОЛОГОМ ГОЛОКОСТУ”?)	126
О. О. Салата ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОПАГАНДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ У 1933–1941 рр.	131
М. В. Михайлюк НАЦИСТСЬКИЙ ТАБІР ЗНИЩЕННЯ СОБІБОР.....	138
І. О. Шніцер МІЛАН ГОДЖА ТА ЙОГО ПРОЕКТ ФЕДЕРАЦІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ	145
В. О. Ганський ОРГАНІЗАЦІЯ ВІДПОЧИНКУ НАСЕЛЕННЯ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)	149
В. В. Соловійов РУМУНСЬКЕ ПИТАННЯ НА ПЕТРОГРАДСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ СОЮЗНИХ ДЕРЖАВ (СІЧЕНЬ-ЛЮТИЙ 1917 р.)	154
Д. Ю. Помазан ВПЛИВ АНГЛІЙСЬКОЇ БУРЖУАЗНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1642–1648) НА АКТИВІЗАЦІЮ ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВ У ЄВРОПІ ХVІІІ–ХІХ ст.	161
С. Ю. Мілютін РИМСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ПІД ЧАС ПРАВЛІННЯ ІСАВРІЙСЬКОЇ ДИНАСТІЇ.....	165

Історіографія. Джерелознавство

А. В. Шауренко ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ДО ВІТЧИЗНЯНИХ ПРАКТИК	171
В. О. Доценко ВПЛИВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПОДОЛАННЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО СИНДРОМУ СУЧАСНИМИ УКРАЇНЦЯМИ	175
С. О. Терно КРИТИЧНЕ РОЗМІРКОВУВАННЯ: ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СВОБОДА ВОЛІ	179
О. М. Приймак ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	185
М. А. Слободянюк СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ АНТИФАШИСТСЬКОЇ БОРОТЬБИ ОУН-УПА	190
І. І. Суховерська ОБРАЗ ЖІНКИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	195
Л. О. Нестеренко “<...> СЕЙЧАС МНЕ ЛУЧШЕ ЖИТЬ ЧЕМ ТЕБЕ МАМО НА УКРАИНЕ <...>”. ЕПІСТОЛЯРІЙ ОСТАРБАЙТЕРА Б. ПРО ЖИТТЯ В НІМЕЧЧИНІ У 1942–1943 РР.	200

Д. В. Нефьодов ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОБІТНИЦТВА УРСР ПОВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ (1946–1964 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРЕБУДОВЧОГО ПЕРІОДУ (1985–1991 рр.).....	205
Т. С. Китиченко РОЛЬ НОВАЦІЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ УЧЕНИХ У РОЗРОБЦІ ІСТОРИКАМИ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ МЕТОДИКИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)	209
Б. В. Смерека ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ШЛЯХЕТСЬКИХ МАЄТНОСТЕЙ В РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У ХVІ–ХVІІІ ст. (НА ПРИКЛАДІ КОМАРНІВСЬКОГО КОМПЛЕКСУ У ЛЬВІВСЬКІЙ ЗЕМЛІ): ІНВЕНТАРІ	215
Ю. Г. Чернятинська ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ ДОКУМЕНТІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ	223

Історія науки і техніки

О. С. Чубрей ОСНОВНІ НАУКОВІ ІДЕЇ ТА НАПРЯМИ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ШКОЛИ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ	227
Н. О. Блажевич Г.М. ДОБРОВ И В.М. ГЛУШКОВ: НАУКОЗНАВСТВО, КІБЕРНЕТИКА, ІНФОРМАТИКА	232
І. Б. Грушицька ОДЕСЬКА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ В РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ	237
С. Д. Коваленко КОЛЕКТИВНІ ДОСЛІДИ ЯК ПЕРЕДВІСНИКИ ПОЯВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОЛГОСПНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ У 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	242
О. М. Сомик ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ КЛАСИЧНА ГІТАРА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	246
Т. Д. Грінченко ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЇ ПІАНІСТ-КОНЦЕРТМЕЙСТЕР.....	249
В. П. Шульга РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ДОБОРУ ТА ПІДБОРУ ТВАРИН У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА М. А. КРАВЧЕНКА.....	254

Хроніка

М. В. Дєдков ХІІ ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ “ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ПРАВОВИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ”	257
НАШІ АВТОРИ	260

УДК 930.1(477)–058.243“1946–1965”
DOI: 10.26661/swfh-2017-49-044

Д. В. Нефьодов

ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОБІТНИЦТВА УРСР ПОВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ (1946–1964 рр.) В РАДЯНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРЕБУДОВЧОГО ПЕРІОДУ (1985–1991 рр.)

У статті досліджується стан наукової розробки теми повоєнного робітництва УРСР (1946–1964 рр.) радянськими істориками другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. Встановлено, що за оцінками дослідників другої половини 80-х рр., між офіційно проголошеними положеннями про провідну роль робітничого класу і реальними умовами його існування і професійної діяльності в повоєнні десятиріччя немає нічого спільного. В історіографію увійшло чітке усвідомлення і можливість констатувати той факт, що за декларативними фразами про те, що робітничий клас є панівною політичною силою і господарем виробництва не стояло ніяких реальних механізмів для реалізації проголошуваних можливостей. Соціальне відчуження робітничого класу як від власності, так і від влади, тривале відсторонення рядових трудівників від управління суспільством і виробництвом стали, на думку дослідників перебудовного періоду, свідченням серйозного відступу держави від дійсних інтересів народу, означали поразку робітничого класу.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, історіографія, методологія

Проголошення 23 квітня 1985 р. на Пленумі ЦК КПРС генеральним секретарем М. Горбачовим необхідності масштабних змін в радянській економіці, а також оголошення про початок повномасштабних реформ у всіх сферах життя радянського суспільства на січневому Пленумі 1987 р. увійшли в історію під терміном “перебудова” і мали кінцевою метою всебічну демократизацію сформованого в СРСР суспільно-політичного та економічного ладу. Відносно стану суспільних наук і радянського суспільства в цілому, квінтесенцією даного курсу стала політика гласності – спроба максимальної відкритості в діяльності державних установ і свободи інформації, неприпустимість замовчування проблем, відчутне послаблення цензури.

У другій половині 80-х рр. зароджується процес звільнення історичної науки від жорстких ідеологічних догм і методологічно заданих параметрів. Початком реальних зрушень в історичній науці прийнято вважати 1987 р., з якого на хвилі гласності починають відкриватися сторінки недавнього минулого. Політичне керівництво країни надавало великого значення історичному обґрунтуванню концепції перебудови. Аналог знайдений в повоєнне двадцятиріччя, друга частина якого – 1954–1964 рр. – стала називатися першою перебудовою. В 1988–1989 рр. позначився небувалий підйом інтересу до історії. Виконуючи політичне замовлення, в численних публікаціях післясталінське десятиріччя починає протиставлятися передуючому йому сталінському десятиріччю післявоєнної реакції і в той же час брежнєвському “застою”. Увага істориків зосереджується на проблемах політичної історії. З лінійку ХХ з’їзду пов’язують можливість побудови гуманного соціалізму. У реформаторській діяльності М. Хрущова бачать витоки першої перебудови. Боротьбу “сталіністів” і “антисталіністів” в середині 50-х рр. розглядають крізь призму боротьби “реформаторів” і “консерваторів” в роки перебудови другої половини 80-х рр.

В досліджуваній період значно підвищився науковий рівень монографічних досліджень з означеної теми. Так, велику увагу привертають до себе індивідуальні монографії радянських дослідників. Історик Е. Клопов, комплексно розглянувши всі основні сторони розвитку радянського робітничого класу – кількісне зростання, особливості відтворення, зрушення в складі і структурі робітничих кадрів, прогрес загальної і професійної культури, підвищення добробуту робочих сімей, посилення соціальної активності робітників в сферах виробництва прийшов до висновку, що період кінця 50-х – першої половини 60-х рр. став періодом постійного і значного зростання його соціального потенціалу. Вивчивши модифікацію процесів кількісного зростання робітничого класу, вчений встановив, що в досліджуваній період істотно знизилися темпи збільшення чисельності робітників, зменшилося до відносно невеликих величин поповнення робітничого класу із “зовнішніх” джерел, вирішальну роль в цьому процесі стали грати вихідці з робітничого середовища, в першу чергу робоча молодь. В результаті в переважній більшості трудових колективів промисловості та інших галузей економіки швидко підвищувалась питома вага кадрових робітників [1, с. 310].

У той же час Е. Клопов акцентував увагу на одночасному розширенні соціальних кордонів радянського робітничого класу. На думку дослідника, цьому сприяли, з одного боку, процеси ідентифікації з індустріальними робітниками по положенню в суспільному виробництві і характері праці, структурі інтересів і потреб, способу життя, соціальним зв’язкам все більш широкого кола “позаробочих” груп трудящих, а з іншого – зміни в галузевій структурі робітничого класу, поширення його виробничої діяльності на сільське господарство, галузі соціальної інфраструктури, науку і наукове обслуговування.

Дослідник зазначив факт того, що в 60-і рр. ще більшого розмаху набули процеси соціальної мобільності, переміщення великих мас робітників і дітей робітників до лав працівників розумової праці, а вихідців з інтелігенції і колгоспного селянства – в робітничий клас. В населенні країни зросла питома вага як власне робітничих сімей, так і соціально-гетерогенних родин, до складу яких входять один чи декілька робітників [1, с. 311].

Незважаючи на в цілому традиційну позитивну оцінку процесів економічного і соціального розвитку, в роботах радянських дослідників другої половини 80-х рр. почала з'являтися ґрунтовна і конструктивна критика. Так, вчений Є. Міннібаєв, провівши дослідження соціального розвитку радянського робітничого класу, прийшов до висновку, що в 60-і рр. соціальні потреби робітників росли швидше, ніж рівень технічної оснащеності праці, її умов і характеру. Це знайшло відображення в незадоволеності працівників, які мали відповідну кваліфікацію але займалися важкою ручною працею. Причому, як зазначив автор, відсоток робітників, незадоволених характером і змістом праці тим вище, чим нижче їх кваліфікація і технічна оснащеність робочого місця [2, с. 86].

Дослідник змушений констатувати недостатню рішучу і непослідовну політику радянського та партійного керівництва, яка не забезпечила у розглянутий період необхідних темпів технічної реконструкції, зберегла інерцію екстенсивного розвитку виробництва на старій технічній базі. Є. Міннібаєв акцентував увагу на тому, що ще в 60-х рр. основна частина робітників працювала на техніці і за технологіями, які склалися ще в період індустріалізації, а низькі темпи модернізації виробництва призвели до загострення як економічних, так і соціальних проблем. Вчений зазначив, що особливо велика частка незадоволених характером і змістом праці серед молодих робітників, які, отримавши середню освіту, змушені займатися немеханізованою працею низької кваліфікації [2, с. 86].

“Виправдання” соціологічної науки в СРСР в досліджуваний період послужило стимулом до появи ряду праць, предметом дослідження яких стали проблеми соціального розвитку. Однією з перших робіт стала колективна монографія “Соціальна політика Радянської держави. Зміцнення провідної ролі робітничого класу в соціалістичному будівництві” [3], авторський колектив якої зробив по суті першу спробу дослідити радянський робітничий клас як об’єкт соціальної політики Радянської держави. Монографія написана на основі документів центральних і місцевих партійних і державних органів, законодавчих актів, планів економічного і соціального розвитку, даних статистики, соціологічних досліджень, матеріалів періодичної преси. Однак використання переважно опублікованих матеріалів певною мірою звузило дослідні аспекти монографії, особливо аналіз і узагальнення форм і методів діяльності держави в соціальній сфері. Під терміном “соціальна політика” автори визначають політику “побудови безкласового, соціально однорідного суспільства” [3, с. 6], проте дана точка зору не підкріплена архівними джерелами. У той же час автори монографії постійно підмінюють предмет дослідження викладом вже досить вивчених питань історії робітничого класу. Розгляд же самої соціальної політики легко переходить в опис економічної, науково-технічної політики, організаційно-господарської, ідейно-виховної, культурно-освітньої роботи. Загальні підсумки соціально-економічного прогресу радянського суспільства не цілком органічно ув’язані з основними формами і методами здійснення соціальної політики, спрямованої на розвиток робітничого класу. У роботі залишилися не досліджуваними проблеми, що безпосередньо зачіпають соціальний розвиток різних загонів робітничого класу, таких як зміст праці, мікроклімат виробничих колективів, культурно-технічний рівень. Приклади ж, що наводяться по окремих підприємствах і без глибокого аналізу, не вийшли на рівень значних узагальнень.

Дослідивши тенденції розвитку робітничого класу як найбільшої соціальної групи, дослідниця Л. Ланцева прийшла до висновку, що в умовах форсованого екстенсивного зростання перших повоєнних п’ятирічок, створення нових робочих місць і забезпечення елементарних життєвих умов для працівників стало більш актуальним, ніж підйом їх кваліфікації. Тим більше що низький рівень механізації і автоматизації виробництва обумовлював відповідний рівень кваліфікації робітників, тобто соціально необхідний рівень освіченості мас, знаходився на більш високому рівні, ніж її виробничо необхідний рівень.

Л. Ланцова підкреслює, що в 60-і рр. можливості екстенсивної моделі розвитку, потенціал існуючого техніко-технологічного способу виробництва виявилися вичерпаними або близькими до цього. Єдиною реальною альтернативою уповільнення соціально-економічного розвитку країни став перехід до інтенсивного шляху розвитку, широке використання досягнень науково-технічного прогресу, впровадження господарського розрахунку, товарно-грошових відносин, надання самостійності підприємствам, демократизація суспільного життя в країні. На справі цього не сталося.

Дослідниця Л. Ланцова акцентує увагу на тому, що невірна інвестиційна політика, порушення пропорцій в економіці, витратний механізм господарювання призвели до посилення диспропорцій, уповільнення процесу перерозподілу робочої сили, в тому числі в невиробничу сферу. Істотно знизилися темпи приросту національного доходу. У цих умовах, як зазначила історик, спроби збереження високої частки накопичення привели до практики залишкового фінансування соціальних програм. Ослаблення соціальної орієнтації економіки, в свою чергу знайшло відображення в ослабленні стимулів трудової діяльності [4, с. 11].

Стали з’являтися роботи, що зачіпають нові аспекти робітничої тематики. Так, історик В. Даниленко провів комплексний аналіз багатогранної діяльності радянського робітничого класу по здійсненню корінних перетворень в області освіти і культури Української РСР. Вчений розкрив роль робітників у зміцненні матеріально-технічної бази культури, підвищенні загальноосвітнього рівня, формуванні кадрів інтелігенції, підйомі культури села, зміцненні культурних взаємозв’язків радянських республік. Інтерес викликає глибоке дослідження автора участі робітників в художній та літературній творчості [5].

Великий інтерес представляє стаття історика Ю. Сиволоба, який критично проаналізував всю історію соціалістичного змагання і всіх його форм, вказав на причини невдач в процесі розгортання руху. Вчений зазначив, що сформована у сталінські часи морально-етична концепція змагання, лише незначною мірою модернізуючись, не змінювалась по суті ні в період повоєнних змін, ні в хрущовську добу. Фактичне ігнорування необхідності змін в господарському механізмі, матеріальних стимулів, безпосередньо прив’язаних до якості й кількості праці, ставка переважно на свідомість як головний важіль ініціативи на

практиці позбавляли чимало дійсно цінних за своїми потенціями починань необхідної масовості, стабільності у часі і не давали очікуваного ефекту [6, с. 19].

Квінтесенцією всієї радянської історіографії робітничого класу, в тому числі і повоєнного двадцятиріччя став ряд узагальнюючих фундаментальних робіт. Побачили світ четвертий і п'ятий томи видання "Історія радянського робітничого класу" [7; 8], російськомовний варіант "Історії Української РСР" [9], "Робітничий клас Української РСР: традиції і сучасність" [10], "Історія народного господарства Української РСР" [11; 12]. Дані роботи стали вершиною радянської академічної науки і увібрали в себе всі досягнення і недоліки. У роботах зосереджується увага на тому, що розвиток робітничого класу в три повоєнні п'ятирічки характеризувався подальшим зростанням чисельності і питомої ваги робітників найважливіших галузей економіки, пов'язаних з індустріальним характером праці і високим ступенем концентрації їх на виробництві. Вчені встановили, що ядром робітничого класу залишалися промислові робітники. Вони разом з робітниками будівництва, транспорту і зв'язку, які найближче примикали до них за характером праці і ступенем концентрації в виробничі колективи, як і раніше складали близько двох третин радянського робітничого класу. У той же час дослідниками відзначено, що в міру зростання механізації і наростаючого процесу індустріалізації сільськогосподарського виробництва, все більше місце займав в рядах робітничого класу УРСР його сільськогосподарський загін. Під впливом нової техніки видозмінювалися вигляд, характер праці, форми організації і ступінь концентрації колективів робітників торгівлі та інших невиробничих галузей [7, с. 427]. У той же час в узагальнюючих роботах перебудовного періоду постійно підкреслювалося, що НТР сприяла появі нового типу робітника, для якого характерні активна участь в роботі науково-технічних товариств, перехід від найпростішого раціоналізаторства до масового винахідництва на основі наукових знань, участь у дослідницькій діяльності [8, с. 370].

Отже, незважаючи на проголошення курсу на перебудову всіх сфер суспільного життя, курсу на гласність і демократизацію, період другої половини 80-х рр. – початку 90-х рр. не позначився появою великих новаторських наукових праць, що відповідають потребам розвитку суспільства. Історики дуже повільно долали старі, традиційні підходи і так і не змогли вибратися з радянської матриці, не запропонували переосмислення радянського історичного минулого, в тому числі повоєнної історії робітничого класу.

Разом з тим, намітилися певні позитивні тенденції. Дослідники спробували визначити перелік конкретно-історичних протиріч розвитку радянського робітничого класу. Одне з основних протиріч зводилося до того, що незважаючи на значне збільшення соціального і виробничого потенціалу робітничого класу, і підвищення підготовленості до творчої професійної діяльності, умови праці робітників фактично погіршилися. Ослаблення можливостей трудящих в реалізації свого соціального потенціалу дослідники пов'язували з певними суспільними детермінантами. Частина авторів розвивала положення про соціальне відчуження від власності і від влади. Як виробник матеріальних благ, робітничий клас виявився, зазначалося в публікаціях, витісненим від процесу управління і розпорядження власністю. Від імені трудящих нею розпоряджалися партійні функціонери. Централізація власності формувала механізм влади, що не потребує соціального пріоритету робітничого класу. Політичний процес розвивався таким чином, що система управління суспільством через апарат державної влади ставала все більш розгалуженою і сильною, а самоврядування трудящих не отримувало широкого розвитку.

За оцінками дослідників другої половини 80-х рр., між офіційно проголошеними положеннями про провідну роль робітничого класу і реальними умовами його існування і професійної діяльності в повоєнній десятиріччя немає нічого спільного. В історіографію увійшло чітке усвідомлення і можливість констатувати той факт, що за декларативними фразами про те, що робітничий клас є панівною політичною силою і господарем виробництва не стояло ніяких реальних механізмів для реалізації проголошуваних можливостей.

Іменем робітничого класу прикривалася політика, яка не мала нічого спільного з інтересами більшості народу і самим робітничим класом. Сформована командно-адміністративна система стала гальмом у розвитку країни, призвела до глибокої економічної, політичної й ідеологічної кризи, соціальним протиріччям. Одним з таких протиріч, по констатації істориків перебудовного періоду, стало по суті протистояння між робітничим класом і всіма трудящими з одного боку і бюрократією з іншого. За сміливим переконанням ряду істориків, саме в період кінця 50-х – першій половині 60-х рр. почала формуватися велика кількість органів виконавчої влади, зацікавлених в збереженні колишніх порядків і прагнучих саботувати будь-які зміни, що підривають їх положення.

Вчені прийшли до висновків, що в досліджуваний період робітничий клас політично не організований. На думку істориків, хоча й постійно декларувалося, що КПРС – партія робітничого класу, безпосередньо робітники займали в ній підлегле становище. Робітники виявилися позбавлені і такої традиційної форми своєї організації, як профспілки, які стали простим продовженням адміністрації підприємств.

Соціальне відчуження робітничого класу як від власності, так і від влади, тривале відсторонення рядових трудівників від управління суспільством і виробництвом стали, на думку дослідників, свідченням серйозного відступу держави від дійсних інтересів народу, означали поразку робітничого класу.

Джерела та література

1. Клопов Э. В. Рабочий класс СССР: (Тенденции развития в 60–70-е годы) / Э. В. Клопов. – М.: Мысль, 1985. – 336 с.
2. Миннибаев Е. К. Политика Советского государства по социальному развитию рабочего класса СССР в 60–80-е годы / Е. К. Миннибаев. – Уфа: Госкомиздат БАССР, 1985. – 179 с.
3. Социальная политика Советского государства. Укрепление ведущей роли рабочего класса в социалистическом строительстве / Редкол. : В. З. Дробижев (рук.) и др. – М. : Мысль, 1985. – 333 с.

4. Ланцова Л. А. Советский рабочий класс как социально-политическая сила : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.02 "Теория научного социализма и коммунизма" / Л. А. Ланцова. – Л., 1990. – 15 с.
5. Даниленко В. М. Рабочий класс и культурная революция на Украине / В. М. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1986. – 212 с.
6. Сиволоб Ю. В. Масове трудове змагання: ідеали і реальність / Ю. В. Сиволоб // Укр. іст. журн. – 1990. – № 3. – С. 14–25.
7. История советского рабочего класса. В 6-ти томах. – Т. 4. Рабочий класс СССР в годы упрочения и развития социалистического общества 1945-1960 гг. / [В. Б. Тельпуховский, В. В. Алексеев, В. А. Кадейкин и др.]. – М.: Наука, 1987. – 519 с.
8. История советского рабочего класса. В 6-ти томах. – Т. 5. Рабочий класс СССР на новом этапе развития социалистического общества 1961-1970 гг. / [В. Е. Полетаев, И. Л. Корнаковский, В. С. Лельчук и др.]. – М.: Наука, 1988. – 432 с.
9. История Украинской ССР. В 10-ти томах. – Т. 9. Украинская ССР в период построения развитого социалистического общества (1945 – начало 60-х годов) / А. В. Лихолат (отв. ред.), Н. Г. Ищенко, М. П. Ким. – К.: Наукова думка, 1985. – 582 с.
10. Рабочий класс Украинской ССР: традиции и современность / Ю. Ю. Кондуфор, А. П. Гриценко, М. В. Коваль и др. – К.: Наук. думка, 1986. – 239 с.
11. Історія народного господарства Української РСР. У 3-х т., 4-х кн. / АН УРСР, Ін-т економіки; Гол. ред. І. І. Лукінов. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 3. Кн. 1 : Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.). – К., 1985. – 463 с.
12. Історія народного господарства Української РСР. У 3-х томах 4-х книгах. – Т. 3. Кн. 2. Соціалістична економіка в 60-80-ті роки / [Т. І. Дерев'янкін, Л. К. Безчасний, Ю. Ф. Воробйов та ін.]. – К.: Наукова думка, 1987. – 439 с.

Nefyodov D. Presentation of the Ukrainian SSR working class history of the postwar twenty years (1946–1965) in the Soviet scientific literature of the perestroika period (1985–1991)

The article studies the state of scientific development of the postwar Ukrainian SSR working class topic (1946–1965) by Soviet historians of the second half of the 1980s – early 1990s. It is established that according to the researchers' estimates of the second half of the 1980s there is nothing in common between the officially proclaimed provisions on the leading role of the working class and the real conditions of its existence and professional activity in the postwar decades. The historiography included a clear awareness and an opportunity to state the fact that behind the declarative phrases that the working class is the dominant political force and the master of production there were no real mechanisms for realization of the proclaimed opportunities. The social estrangement of the working class, both from property and power, the long exclusion of ordinary workers from the management of society and steel production, as the researchers of the perestroika period believe, testified to the serious deviation of the state from the people's real interests and meant the working class defeat.

Key words: *Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, historiography, methodology.*